

Під прапором любови.

Ввага! Качуки, пробудження людини в таких істотах людського образу, як, здавалося б, цілком цей образ і подібне людині втрачати, та ще бажаючі вяртатися з буденних обставин, вернути втрачений рай духовного супокою або відпочитися до нового життя—ось авчайна у Франка, найближча йому тема, до якої часто він вертається в своїх творах. Письменик наш надвичайно цікавиться такими питаннями й раз-по-раз повертається до їх у своїх творах, з любов'ю та спочуття стежить процес духовного повернута в своїх героїв, потужним розмахом справжнього художника окреслює надбріщині його вилки, найменші подробиці зазначає. Через те мотив любови, морального переродження й оновлення, коли в людини прокидається сумніння—цей мотив стоїть на центральній місці в творах Франка. Автор ніби певен, що нема такої людини в світі, хоч як занепада б вона морально, у якої в серці не лишилося б хоч зоря справді-людської натури, под слухного часу голосно про себе нагадує; навіть у Каїна, як ми опіурі бачили, настав час, коли перший раз мета йому забилася.¹ Ось німіальне вимагання, яке Франко ставить до кожного:

То к ся вся воє життя путь
Чоловіком ціати
Не прийдєть той буть—
Видь хоч доведучи пни !)

І будьте певні—він зуміє так винукувати що спасенну "хвилечку" у своїх героїв, коли з мукою й надією, слухаючись єдиного голосу розбудженої совісті, кидаються вони шукати мети й тямку в житті...

От хоч би Герман Гольдкремер ("Воя confictor"),—на що вже, здаться, над хижакими хижак, а й у його наглядів автор хвилучи, коли блискало те "дослідне зерно людської натури, котре ще осталося в нім неперепадене забійною золотом гарячкою"², коли в йому на часинку прокидається "цілий чоловік",—права, на одну ча-

сину. Ось мерзений зрадник Тутар Бовк, що свій рідний край пропав людою ворогові ("Захар Беркут"),—і він ціною власного життя зумів заплатити за гідний свій учинок, і у його прокидається иноді сумніння, і йому в дні ознається своє святе... Так само Рісник Іван ("Ріпник") занепаж гуляє життя й морально ніби на-по-но на світ народився, мріючи про те, що споконутування гріх свій перед покінутою дівчиною; так само й "хлодедамо Зеленуга" ("Яв Зеленуга") зарікається ажнати єдиної своєї втіки, горілки, або почати нове життя, певною метою позначене. І лихвар Вагман ("Черехресті стезки"), що допомагає селянам, впробивши навіть своєрідну лихварську філософію на опрарядання тієї допомоги, і Стебельський ("На дні"), який покинув пероубоче життя й за довго до народження толстовства практично справив у житті багато з його постулатів—ці такі не схожі люде однакою озапали на голос кротої сторони людської натури. Хто читав повість, "На дні", той певно не забуде Бовдура, оте "гняле порохно", наптановшу особу з-межи покликів громадянства. А тим часом і у цього звіря в людському образі знайшлися хвилучи, коли його власні риси, бачились, м'якля, лагідніші... Тоді,—оповідає дядь Франко,—з очей счез гнилий блиск світлого порохна...

Попурі, гнівіні склянина на чолі врівновадилась... Здавалося, немов на ново людський дух вступіє в те тіло, що досі боє мешканям якоїсь дикої звірячої дичи³... Та й по-за цим надто виразний прикладом згадаймо сльози звіря отамана над пматком панцизаного хліба ("Панцизанний хліб") або плач пана Мигульського ("Панські жарты"), теж досить виразної масти субстанія; згадаймо ще цілу галерею сцен та образів із "Кидильських мелодій"—усіх отих людей (поеми: "У надира", "З любов'ю", "По людському"), як наїкати за старе й шукати нового, з яких кожен вярився з "власти тьми" й люгості і, ставши людиною, непавеність в власнім серці до людей переборав⁴.)

¹ Франко—В той чода... 119.
² Франко—З вершин... 274.

лік мовляє герой поеми "По-людському"¹). І я це тут тільки такі твори згадую, в яких моральні народження брешити головним мотивом; а скільки ще було воуває у Франка епізодично, як мотив другорядний!

Та Франко покаже нам, що людина під час духовного піднесення й не того ще може доказати. Ось для прикладу переведичка сценка з повісті ("Для домашнього огнища"). Я вже згадував Анеля Ангаровича, що за-ддя добра своєї родини почувлясь на найгиде може хижачество—торг живим крамом. І от дивач, що Анеля продала в публічні доми, поліція проводить перед її триун, щоб свідчила проти неї перед чоловіком небіжки, казначею Ангаровичем.

Дивача підійши близько до Анелі. Казачин підєва на вїх очі з виразом розумуваючого балагала.

— Скажіть тевер, чи до те сама пачи, що вас вербуєва до служби?

— Ні,—відповіла дивача з одніи годос.

При (агент поліції) аж пісикоси, аж почервоніла зі заоста.

— Це неправда!—скрикнув.—Це не може буті!

— Цаве Гіриш—стєрого улінуво йому комисар.—Маєте мовчати... Прому мнє те раз рішуче сказати,—мовив дядь оберталося до дивача,—чи одні пачи вербуєва вас до служби, чи не ця?

— Ні, не ця,—рішуче відповіла дивача.)

¹ І я його рідний, що можу тут згадати оповидання саме з європейского життя—свідєть того, як безсторонньо й терпимо ставляється наш автор до європей Річ у тому, що дохто з найкращих шкєротів змежи європей кляма Франкові обшумування, що він тенденційно малює європейство; за підставу до такого обшумування-я послужили тина європей-експлуататори, яких часто зводили на слову Франко (Дня: Сиріус відстаті—Література бачилах намірених, "Боскох", 1898, к. V). Таке обшумування, так само як і полїбно од "патентних шкєротів" українських та польських найкращо збывають згадаи тільки що творці, в яких автор малює європей не моралин експлуататори, а просто люде, що шкєротіє праці й справедливості. Тк і вказати коли знаходилося Франкові торкались європейської справи, завжди він оповідає її відповидно до принципів гуманности й справедливості, без жадної ворожнєчи до нації. (Дня терму Франкову повість "Петр й Дюбулука" в такій "до свиті" "Черехресті стєжка"; повіди: чот брошуру "Радикальна тактика", ч. I, Львів, 1898, в розділі "Радикали й жиди").

² Франко,—Для домашнього огнища. У Львові, 1897, стор. 147-148.

Я певен, що ця надвичайно зворушила сцена, до якої аналогічну з цього нашого письменства можна додати тільки в Шевченкових "Неофітах"¹, ніколи не вийтритись з п'яти у того, хто читав Франкову повість. Оце коротеньке, але глибокого змісту повісєньке—"ні" дового ознаватиметься в ушак у читача, як одно з найкращих вразіннів, яких зазнаш од того високого образу, коли людина саму себе перемагає, хоч на хвилечку стала справжньою, "цілою" людиною. І знов же це не єдиний такий у Франка образ: до його десятками можна випнукувати паралелі. Наведена тут сцена тільки зачинає собою цілий ряд людських постатей, у яких збудженя совість виявляється найиншою вибагливістю, вєспрощеннями і саможертвою. Згадаймо Гурмана ("Украдене шкєстя"), що прощає Миколу за злодїяну йому смертельну рану й поспішається сказати, що це його власної роби справа; згадаймо Гриси та його батька ("Грип і панач"), що не тільки забули помститися над паначем, але навіть допомогли йому ціною власних мук; згадаймо дівчину, що власної крові й життя не пожалла, або вяртувати людину (поема "Відний Генрих"); згадаймо старенького пан-отця, що головою наложиє за-ддя добра своїх парафіан ("Панські жарты"); згадаймо, що зробили і ці селяне, кдлі їхній ворог лютий, пан, подавляв од рук зв'язаний, безсилый і зневажаєний:

Ні жадє крик ворогаций,
Ні зірпаний сміх, ніл прокляін
З'орєє на вїяноє. Що вже нїтє,
Клясти і зв'язного бєга,
Коді й без пач побачіи він?

Та й того мало: ті самі забіти, темні селяне дають ще помочі безпорядній жіщці свого ворога й лютотою ката і самохит беруть на себе панцизанню повинність, не попускаючи, щоб пані

¹ ... Пришавуть
І праявлять до волюго свїта
Світліи ученички—пїли Черехресті стєжка;
Святий воєд, зрєд одні
Крує смертного воєду прєдсвугує
В кайданках і... тебе прєстєжи ("Неофіти").

² Франко—З вершин... 376.

так і пропала серед живих людей")¹ а на останку йдуть навіть благиати помилування своєму ворогові. І наїдківашє, може, що в очах нашого автора зовсім не герої ті, хто адален на такі подвиги вєспрощення й саможертви, а звичайні собі люде, часто на загальний погляд навіть підпалі люде, до якдїкь громадянства належї, як згадаїли допур проститутки, то-що. Легко зрозуміти, яке безмірне здивування викликають їхні вчинки героєвськї у заїнтересованих людех, що зовсім иншого од їх могли сподіватися.

Немає б правда? Ви не пачї?
Немає ви люде тє, і в вас,
У учених, полїках, бітєж,
Не згадує людське чуття?)²

так проявляється оце здивування у жинки немолода-пана, що ні очам, ні ушам своїм не дідала віри, коли побачила спочуття й жалє до себе од тих, хто дуже багато мав причин, щоб ненавидіти.

Отже бачимо з цього, що і в особистому житті кожної людини, як і в житті громадському, Франко шукає насаперд моментів боротьби—борьоти вяртувшної, боротьби людини з собою, з власною натурою,—і моменти ці ставить раз-у-раз на переді, на покуті, скажу так, у своїх творах. Людина, на погляд нашого письменника, носить у собі дві супротивнєкі основи, що не можуть органічно помиритися й одна одну виключити. З одного боку, у кожного в серці заложено "зерно людської натури", розуміючи під ним зарідки краших пориваннів людських; з другою—у кожного живе поруч і свій "зв'єр", хижє бєстїя, що примає на дні душі кожного чоловіка, иноді ворушачись зовсім явно, з иноді ховаючись так глибоко, так старанно, що хочеться вірити, що її там і зовсім нема" ("Основи сущїльностї")³. "Zwei Seelen i-ben, ach, in meine Brust—це звичайна людська трагедія, образ який розгортає залобки Франко, ставлячи її в глибоку залежність од самої натури людської, що її мовим призначено вічно хитатись між зазначеними крайніми полюсами,

¹ Ibid., 380.
² Ibid., 382.
³ "Житє і Слово", II, 241.

¹ Ibid.
² "Маяк", 1878, стор. 57.

яких протилежними основами своєї душі. Як життя соціальних організмів складається з сутічок та боротьби громадських класів, так само сутічки й боротьба отих заложених у душу кожної людини основ, тих „духів“, творить внутрішнє життя людей, глибоко інтимні індивідуальні їхні переживання. Перевая часами має то одну, то друга з цих основ. Проте Франко певен, що і в тій особистій боротьбі, яка роздарає й розпочинає „цілого чоловіка“, особу людську, останній перевага буде такою за основою доброго, правди й справедливості за людиною в людини, а не за „хижого бестіїю“. Ця певність виявляється з тієї любові, з якою автор стверджує, кожної людської порух у своїх героїв, зазначає кожен виявок добра в їхніх переживаннях, а це бачить—з тих численних прикладів морального відрощення й високих подвигів безмежної вичапливості й альтруїзму, яких ново в творках Франка, що в цілості складають якийсь ніби величкий гимн людині, як людині, підіймаючись, іноді до пророчого патосу й натхнення, як у поемі „Мойсей“.

О, ві! Не самі слова і зітхання
Тобо судилося: в рух в силу духа
І в день воскресній твояго повстання,
— це не тільки рішучою народомі мій би
проказати Франко, а й усієї людськості, як і кожної людської особи „окрема—людина, однаково, чи пишеться вона з великої чи з малої літери.

Я вже поперед зауважу, що до всіх своїх героїв, навіть до лиходій найапатетичніших, Франко ставиться як як суворий, необлагоданий учитель. Повинен тут додати, що не треба розуміти не так, що автор ніби виправдує лише, або що йому байдуже про його. Винюк Шалата, що вив рухив од насильді діяч тих самих рухів, Франкові здається найабстрактнішим учинком; так само й „постеля безучастя“, на думку нашого письменника, все одно, що мовля домова для людини. Автор, що вміє любити і прощати вміє також і ненавидіти, але й знаєвистість його вилилася з тієїжтаки любови до правди, добра й справедливості. Усе, що перечить одним основним домамганям широчинської натури—варто тільки

знавистости, може проти себе викликати тільки боротьбу; іншого не розуміє Франко. В „Тюремних сонетах“ він оповідає про двох богинь, що прислали йому в творчі: одна була Любов, друга—Незнависть, і ось що мовила ця друга:

—Я Незнависть,
Любов сестра й товариш найближчий.
Незнавистку я нещ, що вноє, дукавистість
і крамля й нех незалежність та підкупний,
Незнавистку я нещ той впрактивист,
Що чоловіка йх на путь неспутивист,
Що палить в душах виліст, брехні, за-
лишність.

Кругом отой вогулч, казальник,
І богиня, ота свята Незнависть, дає
поетові свою заповідь—на невпину боротьбу з лихом:

Що ти знавала його і бився з ним
смаю:—
Тобі з злою не борєсь—той злодей не
ло-
бить.

До цих слів не треба нічого додати. Хіба те, що і в любові, і в знаєвистості автор однаковий: все той самий борець—за вищі сторони натури людської, за справжню людину проти „хижого бестіїю“.

Як поет любови в найвищому й найбільгороднішому розумінні цього слова, Франко видає свої симпатії тим, що надукає їх потрібію—усім малим людям—отій сірої, в поті чола трудящій, пригнобленій та нездоланій обставинами нашого соціального ладу. Певне та ж така риса нашого письменника зрочила в йому і його жакостливі, спочутливі, любови повні стосунки до дітей—отих тих малх людей, що носять у зародку всі прикмети людської натури і колись мають прилучитися до одного з ворожих таборів, стати в лави або пригноблених, або хижаків. Може бути, що стосунки нашого письменника до дітей—не діяльні, але діяльні така для Франка характеристика, що і когче вважаю за потрібне спитинити на ній, бо вона ще одну рису додає до нашої характеристики Франка, як поета любови. Ажке не дурно, певне „дитячі серця“, тоб то нахил дітей до чистоті, безінтересової любови виявляє він за „найкращий скнар“ у людини).

Малюнок за дитячого життя, що висвітлюють психологію малх людей, Франко присвятив цілий цикл оповідань („Малый Мирин“, „Гришева шкільна наука“, „Оловець“, „Schön

1) Франко—„З вершин“... ст. 58.

Schreiben“, „Борис Граб“, „Мавна“, „Один день з життя учиничних львівських“), не рахуючи епізодичних картин по тих творах, у яких дитяче життя не стоїть на передньому плані (дитячий він Германа в „Воях constructior“, відповіди сценки в повісті „Для домашнього огнища“ та ин.). Треба до цього додати, що оповідання ці та епізоди взагалі належать до краших мій творина Франка. Автор сам любить дітей, і не почитування авторове до маленьких героїв і його твори оповідає якось сердечною оґриційністю та лагідною ласкою. Коли доводиться авторові торкатися сутічок між дитячою владчею та домамганями дорослих, він ра-у-раз тягне руку за слабших, не зіпсованих істот, що багато лиха знають од усяких „педагогічних“ експериментів.

Франко не тільки любить дітей, а й розуміє душу дитячу, владу їхню. На то любити він спостерігає й додивляється до того, як починається розумове життя, як зьявляються перші проблески критичної, нешаблонної думки в милому організмі коли народяться свідомість у людини—отой, мовля словом російського поета, „первий младеческий крик“ вь чоловічий роздильовий мисли“. Франко пильно і з видливою віткою зазначає коли який епізод з дитячого життя, коли який-небудь малюк починає замислюватися над тим, що бачить і чує круг себе, коли у його „невеличкій сірі оченятя знову бігають, дитинчаче чолю стянється—думка починає рухатися“, або коли „на дитинчаче чолю знов немов хмарка набігає—не думка надобити“. Для його отой перший крик народженної в людини думки цінний вше сам по собі, дарма, що та думка часто буває і невинна й недостатля, а з поглядю дорослих то може й смішна та кумедна, цінний через те, що це своя думка, не підслухана й не вихлопена у старших, не шаблонна. За це першу свою дитячу думку звичайно доводиться випустити й першу боротьбу з дорослими, що часто зовсім невідомо силкуються нагнути дитячу на свою владу, скрутивши думку її на улериці шаблону, розпоставши заролок ориґинальності в дитячій натурі. Широю тують та жалем брєвять у Франка сторінки, що

1) Франко—Воті чола, стор. 30 і 32.

оповідають про першу муку й розчарування малх людей: „бідний малый Мирин!“—таким вигуком кінчає письменник оповідання про першу боротьбу одного з маленьких героїв своїх, і в тому вигукові одблився гіркі домисли автора про невеселу сучасність та це бачь невеселу майбутність любови його малечі.

Любов до дітей, отих майбутніх борців та страдників, виявляється у Франка ще однією цікавою рисою. Він часто зазначає ту вагу, що мають діти в житті матері: вона ніби з дитиною й сама на ново родиться, стає моральною красою й чистішою од того тільки, що через неї появляється нове життя на світ. „Ах, Боже!—виралося у одної з героїнь оповідання „Маніпулянтка“,—мати таке маленьке-маленьке дитяточко, знати, що воно може, хоти його нести ти і турати до себе, що за щастя! Неба не хоту, тільки один день такого щастя! Бачити, як воно, манюсеньке, тріпотіть, як протастає до тебе пухненькі, кругленькі рученята, як усміхаться розженими устачками, як приляже до твоєї груди всім своїм дрібненьким остоєм, і чути, що воно твоє, частина тебе самої—ох, Целіюко, тільки дель-тільки годують такого щастя, а потім я готова вмерти в найстрашніших муках! Смерть передчування героїні в оповідання „Між добрими людьми“, що вона носить у собі нове життя, наповне її „якоюсь несказаною радістю і віткою“, а бідній, пригнобленій наймичці-жидівці („Сурка“) вперше на віку піднімає думку, що з неї така ж сама людина, як і зі її шиної господиці. Усього доводиться терпіти Сурці од господиці, та я—оповідає наймичка—

Глажу на неї—не впадемо!
Но було злости і крику
У мов серця в її пору,—
А торю так, як царівна,
Отку сказала би знову:
„Хоч ти коршмарка багата,
А я лиш сажушка бідна,
А я менш тобі гірша
Я—мати, злобо, я мати!“

І та ж таки Сурка бідолашка, тільки глянувши на свою дитячу, „про світ, про горе забуду“:

І стало якось так ясно
Доволяло мене і злобо,

1) Ibid., 248.
2) Ibid., 305.
3) Франко—З вершин... стор. 230.

Неваче снів вєсь-ростає
І втер теплий вкряс!
І бруться зєвнєлю кволає!

Треба ще додати, що всі жінки, яких слова я тут виводжу, зваяжуються мати діти наперсній тим виманянням, якими сучасне людство обставило легальне материнство і що, значить, життявова путь і самих матерів і дітей їхніх не квітає пороств, а самим терням колочим. І проте навіть і з такими не дуже принагідними перекітками дітя займається все ж сподівання гостем, що саме матір морально шіймає й остерегає од занепаду. Діти—велика річ. Діти—половина матері. Одна половина може би і рада шти дозволити собі, а друга кричить: „а ми, мамо! Що з нас буде?“—і не пускить тамтої половини!)—так внявляє своєрідною мовою вагу дітей для матері проста селочка. До дітей та матерів, переважно до тих із них, яких громадський голос виставляє морально пропавшими, Франко ставиться так, як і годиться співчєві любови та гуманности, борєві проти лютих та дуканьх і лицємерних основ сучасного громадянства. Багато сторінок у тих його творах, що торкуються питання про так зване вільноє кохання („Маніпулянтка“, „Між добрими людьми“, „Для домашнього огнища“, „Сурка“, „Тетина Ребенчукова“, то-що), дукують як справжній виступ громадянства, і йому такі добре докладає оповідання за божакість, леготкухість та фарисейське дуканування, що часто окривають собою саму на брідку та ганєбу респєкту.

І в справах особистого життя, якою насамеред треба вважати сферу кохання, Франко лишається самим собою. Він так само спочуває окриданням проти хижаків і так само борється проти всякого повенежливого та виласяських пересудів якийсь без міри оплутаво життя людське. Під прапором любови й тут виступає він,—тієї любови, що одначе явилась новою мовою, рівняє їх шляхи до правди й справедливості й провідує зорє воєрєво—до справжнього людського, вільного і нескаламученого, щастя.

Сергій Єфремов.

1) Ibid., 242.
2) Франко—Украдене щастя, стор. 104.

1) Франко—Мойсей, поема, Львів, 1905 зтор. 6.